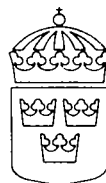

Justitiekottets betänkande

1986/87:5

om nödvärnsrätten

JuU
1986/87:5

Sammanfattning

I detta betänkande behandlar utskottet en motion i vilken begärs ett förtydligande av brottsbalkens bestämmelser om nödvärn.

Utskottet avstyrker bifall till motionen. Ett särskilt yttrande avges av utskottets m-, fp- och c-ledamöter.

Motionen

I motion 1985/86:Ju620 av Bengt Harding Olson (fp) hemställs att riksdagen beslutar om sådan ändring i brottsbalken som i motionen anförts om förtydligande av nödvärnsrätten.

Motionären åberopar i sammanfattning följande skäl.

Brottsligheten mot enskilda människor ökar. Särskilt oroande är utvecklingen av våldsbrotten. Reglerna om nödvärn ger den enskilde rätt att försvara sig vid angrepp och varje medborgare rätt att komma medmänniskor till hjälp. Nödvärnsrätten är dock förknippad med två allvarliga problem. Först och främst har allmänheten en bristfällig kunskap om nödvärn och dess omfattning. Dessutom är domstolspraxis i fråga om nödvärnsfall otillfredsställande och i vissa fall upprörande. Förbättringar är därför angelägna, främst genom förtydligande av lagtexten. En sådan åtgärd skulle rikta behövlig uppmärksamhet mot nödvärnsrätten och sprida kunskap till allmänheten. Detta skulle i sin tur få en förebyggande effekt på presumtiva våldsvärkare.

Bakgrund

Gällande regler

Bestämmelser om nödvärn finns i 24 kap. 1 och 5 §§ brottsbalken (BrB). Av 24 kap. 1 § framgår att en gärning som i och för sig är ett brott inte skall medföra straffansvar, om den begås i nödvärn. I paragrafen anges i vilka situationer nödvärn föreligger. I 24 kap. 5 § regleras bl. a. det fall att någon i en nödvärnssituation gjort större våld eller svårare skada än som är tillåtet (s. k. nödvärnsexcess).

Nödvärn föreligger i fyra situationer. Den första är att försöka avvärja ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom.

Den andra beskrivs som försök att "betvinga den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning". Den tredje är att försöka hindra någon att olovligen tränga in i rum, hus, gård eller fartyg. Som en fjärde situation anges försök att avlägsna den som redan har trängt in olovligen i någon av de uppräknade lokalerna eller som vägrar att på tillsägelse lämna en bostad.

För att en nödvärnshandling skall medföra ansvarsfrihet krävs att handlingen med hänsyn till angreppets beskaffenhet och det angripnas betydelse inte är uppenbart oförsvarlig. I uttrycket uppenbart oförsvarlig ligger enligt straffrättskommittén (SOU 1953:14 s. 377) att man bör räkna med en relativt bred marginal till förmån för den angripne vid bedömning av om han hållit sig inom gränserna för nödvärnsrätten. Nödvärnsrätten är alltså inte absolut utan beroende av en avvägning mellan motstående intressen.

Uppräkningen i 24 kap. 1 § BrB av de situationer då nödvärn föreligger är uttömmande. Nödvärnsrätt föreligger alltså inte mot varje beteende som kan betecknas som brottsligt. Det är inte en förutsättning att det är den angripne som utövar nödvärn. Men en nödvärnshandling måste vidtas mot angriparen själv eller mot något som är hans intresse. Nödvärnshandlingen har i lagtexten inte beskrivits närmare än genom uttrycken att söka avvärja, betvinga, hindra eller avlägsna. Handlingen kan alltså bestå i våld eller hot.

Även den som har handlat uppenbart oförsvarligt kan gå fri från ansvar, nämligen enligt bestämmelserna om nödvärnsexcess i 24 kap. 5 § BrB. Om den handlande visserligen har gjort större våld eller svårare skada än som är tillåtet men omständigheterna var sådana att han svårligen kunde besinna sig, skall han likväl inte dömas till ansvar. Paragrafen innehåller vidare en regel om strafflindring för det fall svårigheten att besinna sig inte har varit så betydande att straffrihet bör följa.

Reglerna om nödvärnsrätt fick sin nuvarande utformning när BrB tillkom år 1965. Bestämmelserna överensstämmer i allt väsentligt med motsvarande reglering i strafflagen när det gäller själva nödvärnssituationerna och beträffande nödvärnsexcess.

Rättspraxis

Frågan om nödvärnsrättens gränser enligt BrB har prövats av högsta domstolen (HD) i flera fall som refererats i Nytt juridiskt arkiv (NJA). För att belysa HD:s praxis skall här kortfattat redogöras för några avgöranden.

NJA 1969 s. 425. A var åtalad för att ha misshandlat B som i beruset tillstånd hade angripit A med ett knytnävsslag. A svarade med ett knytnävsslag mot B. Därefter utväxlades flera slag.

HD:s majoritet fann att A hade misshandlat B för att avvärja ett påbörjat brottsligt angrepp på honom själv. Det våld som A hade utövat hade med hänsyn till angreppets beskaffenhet inte varit uppenbart oförsvarligt och hade inte heller fortsatt efter det angreppet upphörde. Den åtalade gärningen var enligt HD alltså – oavsett om A kunnat undgå vidare angrepp genom att avlägsna sig från platsen – begången i nödvärn och skulle inte medföra ansvar.

NJA 1970 s. 58. Den för misshandel åtalade A hade besökt en korybar där

han angripits av B som var berusad. B hade först utdelat ett knytnävsslag mot A men missat. I avsikt att lugna ned B hade A därefter tagit ett "brottargrepp" på B så att denne hamnat på golvet. B hade rest sig upp och kommit mot A med höjda armar och knutna nävar. A gav då B ett knytnävsslag i ansiktet så att denne föll i golvet och ådrog sig en skallfraktur.

HD fann att A utdelat knytnävsslaget för att avvärja ett överhängande brottsligt angrepp på honom själv. A:s handling kunde enligt HD – även med beaktande av att B var berusad och att andra män uppehöll sig i lokalen – med hänsyn till angreppets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt inte anses ha varit uppenbart oförsvarlig. HD fann alltså att den åtalade gärningen var begången i nödvärn och lämnade åtalet utan bifall.

NJA 1971 s. 442. A hade åtalats för grov misshandel. B hade nattetid utsatt A för hemfridsbrott. I samband därmed hade B misshandlat A och uttalat allvarliga hotelser mot honom. A utdelade i detta läge ett antal knytnävsslag i ansiktet på B så att denne fick förhållandevis svåra skador.

HD ansåg att det från B:s sida förelegat sådant angrepp som berättigat A till nödvärn. HD:s majoritet fann därvid att A inte handlat uppenbart oförsvarligt och lämnade alltså åtalet utan bifall. I domskälen uttalade HD:s majoritet bl. a. att, då annat inte visats, det fick antas att samtliga slag från A utdelats för att avvärja pågående angrepp eller överhängande fara för fortsatt angrepp.

NJA 1977 s. 655. A hade när han angripits av B tagit upp en laddad pistol som han medfört i en axelremsväska. I avsikt att skrämja B riktade A på ca 2 meters avstånd pistolen mot denne, varvid ett skott gick av och dödade B. Upprinnelsen till händelsen var att B i en restauranglokal hade uppträtt provocerande mot A och tilldelat denne ett eller två slag på hakan. B hade skyndat efter A ut på gatan med flera kamrater i följe och farit ut i svåra hotelser mot A. A åtalades för grovt vållande till annans död.

HD anförde att B inte var beväpnad eller utrustad med något tillhygge och att händelsen utspelades på en upplyst gata, där folk var i rörelse. Med all sannolikhet skulle A ha kunnat hejda B:s angrepp redan genom att göra klart för denne att han var beväpnad. Den för B livsfarliga åtgärd som A vidtog måste enligt HD med hänsyn härtill anses uppenbart oförsvarlig.

HD anförde vidare att det av vad A själv uppgett framgick att ett av hans motiv för att inneha pistolen var att han med vapnet skulle kunna freda sig i händelse av överfall. Han var således i förväg inställd på att använda vapnet i situationer av den typ han råkade i genom B:s angrepp. Med hänsyn till detta samt till den förtrogenhet med vapnet A besatt och till att angreppet inte kunde ha kommit helt överraskande för honom efter vad som kort dessförinnan utspelat sig inne i restauranglokalen kunde omständigheterna enligt HD inte anses ha varit sådana att A svårligen kunnat besinna sig.

HD fann att A inte hade befunnit sig i en situation där han haft rätt att tillgripa ett så riskfullt förfarande som han gjort. Han kunde inte heller anses ha haft grundad anledning att uppfatta situationen på ett sätt som skulle berättiga honom därtill. HD biföll alltså åtalet för vållande till annans död men fann att omständigheterna var sådana att brottet inte var att bedöma som grovt.

NJA 1978 s. 356. Omständigheterna var följande. Under en fest på

midsommarafton med dans utomhus hos en villaägare, A, infann sig B som var en granne och begärde att ljudet från dansmusiken skulle dämpas. Trots upprepade uppmaningar att avlägsna sig stannade han kvar under förklaring att han inte tänkte gå sin väg förrän musiken hade dämpats. När A försökte mota bort B från fastigheten föll denne och ådrog sig en bäckenfraktur. A åtalades för vållande till kroppsskada.

HD ansåg att B:s uppträdande, som också skulle ses mot bakgrund av att B tidigare hade avvisats från festen, hade givit A rätt att avlägsna B från fastigheten och därvid även använda ett visst våld. Enligt HD hade B:s uppträdande inte inneburit någon allvarligare kränkning. Även med beaktande av detta kunde det emellertid inte anses att A handlat på ett sätt som med hänsyn till använt våld och förutsebara skaderisker varit uppenbart oförsvarligt när han i den uppkomna situationen sökt föra undan B. HD fann alltså att A handlat i nödvärn och ogillade åtalet.

NJA 1980 s. 606. A och B som båda var alkoholpåverkade hade försökt tränga sig in på en personalfest. Slagsmål hade brutit ut mellan flera personer. C, D, E och F hade beväpnat sig med käppar. C, D och E misshandlade A och B samt två andra personer med sina käppar. Misshandeln ledde till bl. a. att en person förlorade synen på ett öga. F misshandlade med sin käpp A. Innan misshandeln ägde rum hade A jagat C med kniv nerför gatan. Vidare hade en kvinna blivit nerstucken av A innan C, D, E och F beväpnade sig med käpparna.

Hovrätten, vars dom fastställdes av HD, fann att C, D, E och F varit berättigade att under återopande av nödvärnsrätt försvara sig mot A. Utredningen visade emellertid att de inte begränsat sig till försvar utan själva gått till angrepp. Härvid hade de även riktat slag mot personer mot vilka nödvärnsrätt över huvud inte förelegat. Hovrätten fann att omständigheterna varit sådana att inte någon av de tilltalade kunde återropa nödvärn. C, D och E fälldes till ansvar för misshandel och vållande till kroppsskada eller sjukdom medan F fälldes till ansvar för misshandel.

Efter år 1980 har inte något HD-avgörande om rätten till nödvärn refererats.

Tidigare riksdagsbehandling

○ 1970 års motion

Frågan om nödvärnsrättens gränser behandlades år 1970 av första lagutskottet. I en motion framhölls att det var angeläget att BrB:s nödvärnsregler tillämpades liberalt, särskilt i en tid då antalet gatuöverfall ökat. I motionen yrkades att riksdagen skulle anhålla om bl. a. en undersökning av tillämpningen av dessa regler.

Utskottet (1LU 1970:61) uttalade att det vid BrB:s tillkomst genomfördes en utvidgning av rätten för en angripen person att försvara sig. För att straffrihet nu skulle inträda vid nödvärn gällde att nödvärnshandlingen inte fick vara uppenbart oförsvarlig med hänsyn till angreppets beskaffenhet och det angripnas betydelse. Reglerna medgav sålunda en relativt bred marginal till förmån för den angripne men tillät också olika tolkningar beträffande

gränsen för nödvärnsrätten. Det var enligt utskottet självfallet av stor vikt att reglerna inte tillämpades på ett sätt som stred mot de tankegångar som legat till grund för bestämmelsernas utformning. Enligt vad riksåklagaren (RÅ) uppgett i ett remissyttrande över motionen gav utvecklingen av rättspraxis inte heller anledning till några betänkligheter. Utskottet hänvisade till två av HD då nyligen avgjorda fall (NJA 1969 s. 425 och NJA 1970 s. 58) och anförde att den angripne i båda målen hade frikänts från påstådd misshandel trots att han hade kunnat undvika vidare angrepp mot sig själv på annat sätt än genom att utdela slag. Enligt första lagutskottet syntes dessa för domstolarna vägledande ställningstaganden tillgodose de syften som ytterst bar upp den aktuella motionen. Det var enligt utskottets mening inte påkallat att verkställa någon undersökning i enlighet med motionärens önskemål.

○ 1982 års motion

Frågan om nödvärnsrättens omfattning aktualiserades igen genom en motion år 1982. Den tilltagande otryggheten och brottsligheten i landet motiverade en översyn av nödvärnsreglerna menade motionären.

Justitieutskottet remissbehandlade motionen. Remissyttrandena redovisas utförligt i utskottets betänkande JuU 1982/83:3 s. 6–16. Sammanfattningsvis ansåg remissinstanserna allmänt att reglerna om nödvärn inte hade tillämpats på ett sätt som strider mot de tankegångar som hade legat till grund för dem. Nästan alla avstyrkte motionen eller uttalade att det saknades anledning att se över reglerna.

En remissinstans, Sveriges advokatsamfund, ansåg dock att det fanns anledning att ifrågasätta om inte en omarbetning av lagtexten var nödvändig. Samfundet menade att underrättspraxis hade varit ojämn och företett exempel på försummelse att iaktta de principer för tillämpningen som understrukits i förarbeten, kommentarer och HD-domar.

Utskottet avstyrkte motionen med i huvudsak följande motivering. Det är viktigt att det finns regler om nödvärn som ger en angripen person tillräckligt utrymme för att försvara sig och sina intressen. Samtidigt är det angeläget att reglerna inte sträcker sig så långt att det uppstår risker för en upptrappning av våldet i samhället, t. ex. genom att enskilda börjar beväpna sig på olika sätt i självförsvarssyfte. BrB:s regler om nödvärn innebär en lämplig avvägning mellan dessa intressen.

Det finns en gräns för hur noga nödvärnssituationen kan beskrivas i lagtext. Därför får rättspraxis särskild betydelse när det gäller att fastställa rättsläget. Högsta domstolen hade prövat frågan om nödvärnsrättens gränser i flera fall fram till år 1980. Rättsläget hade förtydligats och preciserats genom högsta domstolens avgöranden. Av dessa kunde inte utläsas någon njugg inställning när det gäller att bedöma huruvida den angripne handlat i nödvärn eller inte. Principerna för bevisbördans fördelning i nödvärnsfall tillgodoser också väl den angripnes intressen. Det saknades följaktligen skäl att se över reglerna om nödvärn. De kritiska synpunkter på rättstillämpningen i underrätterna som Advokatsamfundet hade framfört stämde dock till eftertanke. Därför borde vikten av en enhetlig rättstillämpning understrykas.

Riksdagen följde utskottets förslag och avlog motionen.

Efter förslag inom utskottet refererades utskottets betänkande i ärendet utförligt i tidskriften Domstolsverket informerar 1982 nr 13. Tidskriften distribueras till bl. a. alla allmänna domstolar i landet.

Fängelsestraffkommittén (Ju 1979:04)

Fängelsestraffkommittén, som nyligen avlämnade sitt huvudbetänkande (SOU 1986:13–15) Påföljd för brott, fick år 1983 vissa tilläggsdirektiv (dir. 1983:43). Bland de uppgifter som därvid lades på kommittén finns den att pröva i vad mån det är möjligt och lämpligt att begränsa straffrättens tillämpningsområde genom regler i lag om mer allmänna undantag från det straffbara området. Som exempel på redan lagfästa ansvarsfrihetsregler nämns i direktiven reglerna om bl. a. nödvärn.

Kommittén arbetar för närvarande med frågorna om allmänna ansvarsfrihetsregler. Det har upplysts för utskottet att kommittén som ett led i detta arbete kommer att överväga om det behövs ändringar eller kompletteringar i nödvärnsreglerna.

Utskottet

I detta betänkande behandlar utskottet motion 620, vari begärs ändring av nödvärnsreglerna. Syftet med lagändringen anges vara att reglerna skulle göras mer kända för allmänheten och klarare för de rättstillämpande myndigheterna.

En beskrivning av gällande rätt och högsta domstolens praxis på området finns ovan.

Som har framgått av redovisningen i det föregående har riksdagen vid två tidigare tillfällen, senast år 1982 efter en omfattande remissbehandling, avisat krav på en översyn av nödvärnsreglerna.

Utskottet gör nu följande bedömning.

De gällande reglerna om nödvärn ger den enskilde rätt att i självförsvar eller till försvar av någon annan tillgripa allt det våld som inte är uppenbart oförsvarligt. Även om den enskilde skulle använda ett uppenbart oförsvarligt våld skall han inte straffas, om situationen var sådan att han hade svårt att besinna sig.

I utskottets båda tidigare betänkanden har konstaterats att nödvärnsreglerna erbjuder en ganska bred marginal till den angripnes förmån och också utgör en lämplig avvägning mellan motstående intressen. Detta gäller enligt utskottets mening alltjämt. Något skäl att göra sakliga ändringar i bestämmelserna föreligger alltså inte.

Motionären har två motiv för sin motion. Det första gäller behovet av information till allmänheten. I denna fråga delar utskottet motionärens uppfattning att det är viktigt att allmänheten känner till vilken rätt till självförsvar som nödvärnsreglerna ger. Bristande kunskap härom kan leda till oönskade effekter. Okunnigheten kan å ena sidan medföra en omotiverad underlåtenhet att ingripa mot brottsliga angrepp. Å andra sidan kan den leda till ett ökat våld genom att vapen och andra tillhyggen används i oträngt läge.

Det är, menar utskottet, inte uteslutet att många saknar tillräckliga kunskaper om sina rättigheter att ingripa och om dessa rättigheters gränser. Bristande kunskap avhjälpas dock inte genom lagstiftning utan genom lämpliga informationsåtgärder.

Det andra motivet för motionärens begäran är att få till stånd en riktig rättstillämpning. Utskottet fann i 1982 års ärende efter en bred remissomgång dels att det finns en gräns för hur noga nödvärnssituationen kan beskrivas i lagtext, dels att rättsläget hade förtydligats och preciserats genom högsta domstolens flertaliga avgöranden. Det har inte, såvitt utskottet känner till, därefter framkommit något som visar några egentliga brister i rättstillämpningen. Utskottet saknar därför anledning att ändra den uppfattning som utskottet redovisade år 1982.

Som har framgått i det föregående avser fängelsestraffkommittén att i sitt fortsatta arbete överväga om det behövs ändringar eller kompletteringar i systemet med allmänna ansvarsfrihetsregler, bl. a. nödvärnsreglerna. Under hänvisning till vad utskottet nyss har sagt om vikten av goda kunskaper i ämnet förutsätter utskottet att kommittén i detta arbete också överväger hur allmänhetens behov av information om nödvärnsrättens innehåll och gränser kan mötas på ett lämpligt sätt. Samtidigt kan naturligtvis också undersökas om det finns något ytterligare behov av informationsinsatser riktade till rättstillämpande organ.

Med dessa uttalanden avstyrker utskottet bifall till motion 620.

Utskottet hemställer

att riksdagen avslår motion 1985/86:Ju620.

Stockholm den 18 november 1986

På justitieutskottets vägnar

Karin Ahrland

Närvarande: Karin Ahrland (fp), Lars-Erik Lövdén (s), Björn Körlof (m), Helge Klöver (s), Gunilla André (c), Ulla-Britt Åbark (s), Sven Munke (m), Hans Göran Franck (s), Arne Svensson (m), Birthe Sörestedt (s), Bengt-Ola Rytter (s), Göran Magnusson (s), Eva Johansson (s), Bengt Rosén (fp) och Ingbritt Irhammar (c).

Särskilt yttrande

Karin Ahrland (fp), Björn Körlof (m), Gunilla André (c), Sven Munke (m), Arne Svensson (m), Bengt Rosén (fp) och Ingbritt Irhammar (c) anför:

Vi vill – även om vi delar utskottets uttalade uppfattning i fråga om nödvärnsreglerna – något utveckla de tankar som motion 620 ger anledning till.

I en tid då brottsligheten ökar och då våldsinlagen i den får en alltmer framträdande plats måste alla goda krafter samverka för att begränsa skadeverkningarna. Det är då viktigt att människor vågar och vill reagera när någon blir utsatt för ett brottsligt angrepp. Men det är en ofta omvittnad och alltför vanlig företeelse att människor i sådana situationer i dag inte ingriper till försvar för sig själva eller andra och inte heller kommer till polisens hjälp. En orsak till det kan, som utskottet har funnit, vara bristande kunskaper om rätten till nödvärn. Som komplement till vad utskottet har anfört i frågan om behovet av information till allmänheten vill vi i det sammanhanget framhålla massmediernas ansvar för en god nyhetsförmedling där saklig information, också om t. ex. rätten till nödvärn, är ett naturligt inslag.

En annan orsak till allmänhetens obenägenhet att gripa in i brottsituationer kan enligt vår mening vara de brister som för närvarande råder i fråga om rätten att få ersättning för eventuella skador till följd av ingripandet. Vi vill understryka att staten här måste ta ett ökat ansvar. De ersättningsregler som finns, t. ex. i brottskadelagen (1978:413), behöver göras generösare och klarare. Ersättning måste ges snabbt. Polis och åklagare bör självfallet upplysa den som har ingripit om hans rätt till ersättning och hur han skall gå till väga för att göra sin rätt gällande. Vi förutsätter att dessa synpunkter beaktas i det pågående arbetet med att se över brottskadelagen och med att förbättra brottsoffrens ställning.